

KÖZLEMÉNYEK

Egy német-cseh Hungarus Londonban. Aki megnézi a „Régi Magyar Könyvtár” *Pótlások* című második kötetét, joggal csodálkozhat azon a roppant mennyiségű alkalmi versen és szövegen, amely „Petrus Fradelius, Schemnicenus” tollából kijött. Erre a selmecbányai születésű, német anyanyelvű cseh teológusra és tanárra nem csak mint latin versek szerzőjére és poliglott Európa-utazóra, hanem mint olyan emberre kell emlékeznünk, aki 1616-ban (tehát még Szepesi Csombor Márton és Bethlen Péterék látogatása előtt) „hírt szerzett” Magyarországnak – Londonban.

Peter Fradel, latinosan használt nevén „Fradelius” születésének időpontja bizonytalan, talán 17-18 éves lehetett, amikor 1601-ben feltűnt egy prágai alkalmi kiadványban.¹ Előtte Grazban, az ottani protestáns iskolában tanult, ugyanott, ahol Johannes Kepler tanított matematikát (és néha retorikát) 1594 és 1598 között.² Fradelius 1607-ben szerzett Prágában bakkalaureatust és 1607–1609 között már tanítói állást kapott Nimburbán. A prágai egyetemen 1610-től kezdett oktatni, a legtöbb professzorhoz hasonlóan ő is latin nyelven adott elő. 1612-ben Altorfban találjuk, az ottani protestáns akadémián már két gazdag, cseh ifjú eforuzsaként van jelen: Georgius Vratislav von Mitrovice és Johannes Vostrovec von Královice nevelője.³ Ugyanebben az évben öt altorfi kiadványt gazdagít latin költeményeivel és versben ünnepli II. Mátyás magyar királyt.⁴ Az altorfi kiadványok közül a legérdekesebb talán az a szöveg, amely *Hymenaeo* címen Scipio Gentilis esküvőjét köszönti (RMK 5863). A versben ünnepelt altorfi tanárral és a későbbi rektor Michael Piccartal, valamint a nürnbergi Georg Rimmel sokáig megmarad Fradelius barátsága.⁵

Altorfból a cseh ifjak Fradelius társaságában hosszabb tanulmányútra indulnak: Strasbourgon át Zürichben, Bazelben és Genfben járnak, majd visszatérnek Strasbourgba, hogy aztán 1614-ben az angersi egyetemen matrikuláljanak.⁶ Angersben Fradelius megismeri Philip Mornay du Plessist, a kor egyik legfontosabb protestáns „politológusát”, akivel később több levelet vált.⁷ A tekintélyes Vaclav Budovec protestáns cseh diplomata társaságában Párizsba is ellátogat.⁸ Ekkor még Fradelius, bár maga

¹ RMK III, 5655 és TRUHLAŘ, Antonín, HRDINA, Karel, *Rukověť humanistickeho Básnictví*, II, Praha, 1966, 151.

² CASPAR, Max, *Kepler*, Courier Dover Publications, 1993, 56.

³ Egy nap különbséggel, 1612. április 5-én, illetve 6-án írnak be a nürnbergi J. H. IMHOFF albumába, vö. British Library, MS Additional 19066, 21/v, illetve 23.

⁴ RMK III, 5859, 5860, 5861, 5862 és 5863, valamint TRUHLAŘ, HRDINA 1966, i. m. 151.

⁵ *Musa pulla vetustissimae academiae Pragensis...* (Prága, 1618) című Rem özvegyének halálára kiadott műben Fradelius közli tudós barátja, Rem, hozzá intézett, 22 soros versét.

⁶ TRUHLAŘ, HRDINA 1966, i. m. 152.

⁷ *Musa pulla...* négy levelet közöl 1614–15-ből.

⁸ Uo.

is protestáns, Habsburg-hű alattvaló és elkötelezett royalista – a francia trón fiatal várományosát, IV. Henrik fiát, XIII. Lajost is verssel köszönti.⁹

Franciaországból Hágán keresztül 1616-ban felkeresi Angliát. Az azóta elveszett albuma alapján meg lehetne állapítani, pontosan mikor érkezett Georgius Vratislavval együtt Londonba, ahol elég sokáig, alighanem több hónapon át marad.¹⁰ Itt William Selsbynél kinyomtat egy panegirikuszt, az I. Jakabot dicsőítő, *Prophonesis ad... Jacobum I* című verspamfletet. Ez a kiadvány ma már csak két példányban maradt fenn, egyik a British Libraryben található, C.11.6.f.4 jelzet alatt.¹¹

Fradeliust panegirikusza megírására valószínűleg az a tény készítette, hogy 1616-ban Londonban kiadták I. Jakab összegyűjtött műveit. *The Workes of the Most High and Mightie Prince Iames ... King of Great Britaine* azt igyekezett bizonyítani, hogy Angliának és Skóciának még sohasem volt ilyen tudós és sokoldalú királya, aki fiatalabb éveiben latin verseket írt, hogy aztán politikai elmélettel és démonológiával is foglalkozzon. Legnagyobb nemzetközi sikere *Basilikon dőron* című művének volt, amely arról szólt, milyen legyen a jó király, hogyan kell kormányozni egy országot. Már 1612-ig három nyelvre (franciára, németre és hollandra) fordították, amit a walesi, svéd és magyar fordítás is követett. Ebben az évben Szepsi Korotz György Oppenheimben adta ki magyarul I. Jakab „királytükrét”, alighanem latinból fordítva a szöveget.¹²

Mielőtt a londoni panegirikusról és egy ahhoz kapcsolódó levélről szót ejtenénk, érdemes megfogalmazni, hogyan látta Peter Fradelius a saját identitását. Bár életének nagyobbik részét, talán több, mint a felét Csehországban, illetve cseh ifjak szolgálatában töltötte, sohasem írja magáról, hogy „Bohemus” lenne. Három „album amicorum”-ban maradtak fenn bejegyzései, amelyek közül az első 1612-ben, Altorfban született, ebben Fradelius magát „Schemnicenus”-nak, vagyis „selmecbányainak” jellemzi. De éppen ebben az évben kezdi feltüntetni – talán azok számára, akik nem ismerik elég jól Európa földrajzát – eredetét, országbéli hovatartozását. *In laudem botanices seu herbariae carmen heroicum* című nürnbergi kiadványában magát „Petrus Fradelius Schemnicenus Pannonius” néven mutatja be.¹³ Mivel ez éppen 1612-ben történik, amikor II. Mátyás magyar királyt német-római császárrá avatják, lehet, hogy ez a tény is hozzájárul Fradelius friss „Hungarus” öntudatához, hiszen most már kétszeresen a császár alattvalója lett. Gyorsan ír is egy üdvözlő-gratuláló verset „Plausus in coronam Caesaream...” címen II. Mátyáshoz, amelyet személyesen nyújt át neki a nürnbergi várban.¹⁴ A császári koronázásnak egyébként Szenci Molnár Albert is szenttanúja volt Frankfurtban, de nem tudjuk, Fradelius eljutott-e magára a nagy eseményre, a koronázás színhelyére.¹⁵

Fradeliusnak még egy Magyarországgal összefüggő kiadványa jelent meg ebben az évben. Erről a nürnbergi Huldericus (Ulrich) Reutternek ajánlott elég ritka kis műve, az *Ad nobiliss. Aluae regiae caesaraeq familiarem, dn. Dn. Huldaricum Reitterum... solennem sui festivitatem...* tanúskodik, amely ugyan évszám nélkül jelent meg, de a kronosztichonból kiolvasható az év: 1612. Reutter hosszú éveken

⁹ RMK III, 5953. Ez a kiadvány hely nélkül, de Angersben vagy Párizsban, a kronosztichon alapján 1614-ben jelent meg.

¹⁰ A *Musa pulla*-ban közöl néhány 1617-os londoni levelet ismerőseitől, akik talán elveszett albumába is beírtak, F4-a, stb.

¹¹ Másik példánya Ann Arborban (USA).

¹² *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, III, Budapest, Akadémiai, 1994, 1974.

¹³ RMK III, 5871.

¹⁴ RMK III, 5872 és TRUHLAŘ, HRDINA 1966, i. m. 152.

¹⁵ Fradelius (valamilyen altorfi ajánlólevéllel) bejutott személyesen II. Mátyáshoz, de Szenci Molnár csak azt írja: „láttam Mátyás királyt”, illetve „láttam a császárt” vö. *Szenci Molnár Albert naplója*, közreadta Szabó András, Bp., 2003, 159 és 160.

át Fradelius szülőföldjén, Selmecbányán volt bányaigazgató.¹⁶ Nürnbergben fennmaradt, 1617-ig vezetett albumában számos magyar és felvidéki német bejegyzés található, de Fradelius nem szerepel benne.

Úgy tűnik, Prágában ekkor becsülete van a magyar nemeseknek, másként Johann Jessenius prágai rektor nem hivatkozna arra, hogy ő is ehhez a társadalmi osztályhoz tartozik.¹⁷ A prágai akadémia rektorhelyettese, egy Daniel Basilius de Deutschenberg nevű matematikatanár már 1613-ban kiemeli Fradelius magyar születését, amikor ezekkel a szavakkal dicséri barátját latin költeményében: „Petre mihi pridem quem junxerat *Hungara* tellus, / Quem affociat rursus *Musa Bohema* mihi”.¹⁸

Nem tudni, ki támogatta anyagilag Fradelius londoni kiadványát, a *Prosphonest*. Lehetséges, hogy valamelyik cseh tanítványával együtt jutott el Londonba, de nem biztos, hogy az utóbbi (Georgius Vratislav von Mitrovic) fizette ki a párlapos nyomtatvány költségeit, mert ha ez így lett volna, erről szó lenne az I. Jakabnak ajánlott költemények előszavában. Más német, vagy éppen skót barátai és támogatói is lehetnek Fradeliusnak. A *Musa pulla*ból tudunk egy Georg von der Goltz nevű, Schleswig-Holsteint képviselő diplomatáról, valamint ugyanebben az antológiában szerepel egy „Jemais Masson Scotus” mellett egy rejtélyes „Jean Ramsee” (John Ramsey?), aki talán ugyancsak skót nemes, de franciául ír levelet 1617. január 27-i dátummal Fradeliusnak és jókívánságait „Pierre Fradelle gentilhomme ungerois”-hoz intézi.¹⁹ Ez a Ramsee egyébként öt angol nemesúr, köztük Northumberland Earljének üdvözlét is küldi. Mint látjuk, Angliában Peter Fradelius magyar nemesként mutatja be magát, s hogy ez nem csak egy alkalommal fordul elő, bizonyítja egy másik kézirat: William Camdenhez intézett, 1616. május negyedikén írt levele.²⁰ Ezzel a kis latin levéllel együtt Fradelius küldi albumát Camdennek, és kéri a híres angol történészt, írjon valamit bele – ilyesmire Camden mindig hajlandó volt magyaroknak, hiszen már 21 évvel korábban szívesen jegyzett be Ujfalvi Imre albumába is.²¹ Ami igazán érdekes, az a levél aláírása: „Petrus Fradelius, *Hungarus*, Generosi D(omi)ni Vratislavi Equitis Bohemi Praefectus”. Másszóval itt egy cseh nemes ifjú szolgálatában álló prágai tanárember magyarországinak nevezi meg magát Londonban.

Az I. Jakabhoz írt versek több részből állanak. A hatsoros „Dedicatorium Autoris”-t egy „Ad potentissimum Regem Jacobum I”-t ugyancsak daktilusokban írt hosszabb vers követi, amelynek utolsó sora mintegy összefoglalja a korabeli Anglia állapotát: „Huic DEUS et LEX est certissima Regula vitae”. (Itt az Isten és a Törvény az élet biztos szabálya). A második rész címe „In Nefarios Regis Mitissimi Insidicadores”, ez Jakab király rágalmazóival szemben száll sikra. Erre következik egy négyesoros „Votum”, majd egy „Sit compos Stellae...” kezdetű befejező rész. Az aláírás a szokott sémát követi: „Petrus. Fradelius Schemincenus”. A *Prophonest* stílusa nem tér el a szokványos panegirikusoktól, de ami nagyon érdekessé teszi a British Library példányát az egy, a fűzethez csatolt, azzal egybekötött eredeti levél, amelyet barna tintával maga a szerző írt a királynak.

Ebben a levelében Fradelius nemcsak az irodalom csillagának és ékességének nevezi a királyt, akit nagy történetíróként és a kor bölcs királyaként ünnepel („Et XENOPHON nostri temporis: es SOLOMON”), hanem elmondja azt is, mennyire tisztelik az uralkodót, a magas irodalom patronusát mindenütt Európában, Magyarországot is beleértve: „Te, Literatum sydus et jubar... Literatum Patrem et Patronum, et subditis tuis patronis, et nobis Exteris, qui Virtutum tuarum per Germaniam, Hungariam, Bohemiam, Moravia(m), Slesiam Regionisque longo ordine subsequenter sumus admirationis

¹⁶ RMK III, 5870. REUTTER albuma a nürnbergi Német Nemzeti Múzeum gyűjteményében található Hs. 121.165 jelzet alatt.

¹⁷ *Musa pulla*... A. Jessenius verse Georg Remhez.

¹⁸ Uo. A/1. A „Musa Bohema” itt nem feltétlenül jelent cseh anyanyelvű szerzőt.

¹⁹ *Musa pulla*, G/1 és TRUHLAŘ, HRDINA 1966, i. m. 156.

²⁰ British Library, Cotton, MS Julius C.V.

²¹ *Ujfalvi Imre albuma*, OSZK, Oct. Lat. 150, 154

ad Ecclesiae et Reibupl. Literariae magnum incrementum, clementer respiciat, beniqueneque tueatur”. Ezután jön egy figyelemreméltó mondat magáról a panegirikusz szerzőjéről, aki két oknál fogva peregrinál: mivel először szülőföldjén a török zsarnokságtól és önkényétől, majd Stiriában az „igazi” (értsd: protestáns) egyházat ért üldözéstől szenvedett: „quod peregrinus ego (partim a Turcica in Hungaria Tyrannide omni alio medio exhaustus, partim a Styrensi illa persecutione in vera Veri Evangelii membra totius continuata exacerbatu) studii mei in...Sobolemque tuam...esse volui”. Másszóval Fradelius nem csupán követendő példának tartja a királyt, nem csak a tudományok patrónusát, a „Basilikon dóron” szerzőjét tiszteli I. Jakabban, hanem a protestantizmus oszlopát és védelmezőjét is, aki lányát néhány évvel korábban egy nagyreményű protestáns fejedelemhez, Pfalzi Frigyeshez adta feleségül.

Londonban Fradelius angol ismerőseivel alighanem latinul értekezett, más látogatókkal meg németül és franciául. Míg egy fennmaradt 1612-es album-bejegyzéséhez Fradelius csak egy kis személyes latin rigmust mellékel („Ut deliges, quem diligas: / Habet vetusta REGULA, / Te deligo: Te diligo, / Quem dignor hocce Syngrapho”,²² úgy tűnik franciaországi tartózkodása alatt elég jól megtanult franciául, mert a következő, 1616-os album-bejegyzésben már egy tíz soros latin vers mellett egy bájos kis francia verset is idéz. Bár ismert toposz, meglehet, ilyen formában saját szerzeménye: „Comme le mouche se met en peril / pour voix la claire d’un Chandelle, / Ainsi faut faire un homme gentil / pour acquérir la grace d’ une Damoiselle”,²³ ami a szerelmes férfit a légyhez hasonlítja, előbbi éppúgy megperzselődhet, mint amaz a nyílt lángon. Latinul Fradelius könnyedén versel, de vonzódásáról a francia nyelvhez még egy földijének az albumába beírt szövege is tanúskodik. Sulyovszky Félix, Thurzó Imre titkára 1620-ban (a Jessenius-bejegyzés alapján alighanem szintén augusztusban, Besztercebányán)²⁴ találkozik Fradeliuszal, aki miután tíz sor daktiluszt rögtönöz neki latinul, még beír egy is franciás makaronikumot is: „Au boire et manger *exultamus* / Mais au desbourser *suspiramus*”²⁵ Egy francia nyelvű, de németalföldi alkalmi költő barátja is van, bizonyos Jean Simon Vanet, aki verssel szerepel két, 1620-ban Prágában kiadott Fradelius-műben, a *Musa pullaban* és a *Bonus iudex amplissimus regiae Pragensis triumphisban*.²⁶ Ekkor Petrus Fradelius már karrierjének tetőpontján áll, a prágai akadémia alrektora és a Mindszentek Kollégiumának előljárója – egészen az 1620. november 8-án vívott fehérhegyi csatáig. A csata után menekülnie kell Prágából a Habsburgok haragja és Tilly zsoldosai elől. Az akadémia rektorát, Johannes Jessenius Prágában kivégzik, maga Fradelius Boroszlóba menekül, itt is hal meg, teljes nyomorban és magányban, nem sokkal később, 1621-ben.²⁷

De még előtte ez a kalandos életű prágai tudós és alkalmi költő „Hungarus” kap egy olyan megbízást, ami újra a magyarokhoz, vagyis a csehekkel szövetséges Bethlen Gábor erdélyi fejedelemhez köti. Őt küldik előre Péchi Simonhoz azzal a kéréssel, sürgesse meg a 8000 főnyi magyar csapatot, jöjjenek mielőbb, csatlakozzanak Anhalti Keresztély seregéhez. Tudjuk, hogy részben a magyar segédcsapat késlekedése tette lehetővé a Habsburg-seregek döntő győzelmét a végzetes kimenetelű fehérhegyi ütközetben, ami eldöntötte Peter Fradelius és több évszázadra egész Csehország sorsát.

GÖMÖRI GYÖRGY

²² J. H. IMHOFF album, 23

²³ Van LAUBERT VAN TWENHUYSEN, 'Album amicorum,' Koninklijke Bibliotheek, The Hague, KB 131, E.25, fol.157. A francia versen kívül itt van még cseh és német nyelvű bejegyzése is Fradeliusnak.

²⁴ *Theatrum Virtutum, Thesaurus...Amicorum*, Felix Blasius Sulyovszky, OSZK, Oct.lat. 572, 32.

²⁵ Uo., 35

²⁶ Versét a *Musa pulla*...-ban mint „natif des pais-bas” írja alá I. TRUHLAŘ, HRDINA 1966, i. m. 158.

²⁷ TRUHLAŘ, HRDINA 1966, i. m. 152.